

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De natie als constructie: Het geval België

Delwaide, J.

Citation

Delwaide, J. (1996). De natie als constructie: Het geval België. *Acta Politica*, 31: 1996(1), 53-82.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450373>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450373>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

dank R.J. van der Veen (Romke), R.J. van der Veen (Robert Jan), P. van Wijnen en de leden van de sectie Algemene Beginselen van het Recht van de Faculteit Bestuurskunde van de Universiteit Twente voor commentaar op eerdere versies van dit artikel.

Literatuur

- Dworkin, Ronald (1978), *Taking Rights Seriously*. London: Duckworth.
- Dworkin, Ronald (1981a), 'What is Equality? Part 1: Equality of Welfare'. *Philosophy and Public Affairs* 10/3, p. 198-246.
- Dworkin, Ronald (1981b), 'What is Equality? Part 2: Equality of Resources'. *Philosophy and Public Affairs* 10/4, p. 283-245.
- Dworkin, Ronald (1989), 'Liberal Community'. *California Law Review* 77/3, p. 479-504.
- Dworkin, Ronald (1993), 'Justice in the Distribution of Health Care'. *McGill Law Journal* 38/4, p. 884-898.
- Dworkin, Ronald (1994), 'Will Clinton's Plan be Fair?'. *The New York Review of Books*, 13 januari 1994, p. 20-25.
- Pierik, Roland (1995), *Risico en Rechtvaardigheid: Arbeidsongeschiktheidswetgeving en de politieke filosofie van Ronald Dworkin*. Lelystad: Koninklijke Vermande.
- Vos, P.J. (1983), 'De sociaal-democratie en de verzorgingsmaatschappij'. In: Jan Bank, Paul Kalma & Bart Tromp (red.), *Het vierde jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam: Arbeiderspers, p. 12-63.

De natie als constructie. Het geval België.¹

Jacobus Delwaide

Het nationalisme wordt weer vaker beschouwd als een 'natuurlijk' fenomeen dat nu, na de winterslaap van de Koude Oorlog, opnieuw zijn 'normale' plaats opeist in het alledaagse en politieke leven. De implosie van het communisme in Centraal- en Oost-Europa, ook de terughoudende echo die het Maastrichtverdrag bij het Westeuropese publiek heeft gevonden, hebben geleid tot wat Herman van Gunsteren (1995: 1) het 'naturaliseren van het nationalisme' noemt. Het uiteenvallen van politieke entiteiten langs etnische breuklijnen wordt geregistreerd als vanzelfsprekend, of op zijn minst onvermijdelijk. Ook de niet-afnemende centrifugale tendensen in België lijken etniciteit te bevestigen als een 'natuurlijke' factor die vroeg of laat tot zijn recht moet komen. Maar een zorgvuldige analyse van de Belgische ontwikkelingen illustreert het geconstrueerde karakter van natie en etniciteit. Naties, ook degene die langs etnische breuklijnen opgetrokken lijken, zijn altijd constructies. De Belgische en Vlaamse ontwikkelingen, zo luidt het argument hier, illustreren dat zeer duidelijk. De uitgangsvraag is waarom België minder hecht in elkaar zit dan zijn buurlanden, wat er dan met België's *nation building* is fout gelopen.

Nog niet zo lang geleden werd de natie met brio geëmancipeerd uit de natuur, in de eerste plaats door antropologen (die van nature dicht bij de natuur staan), men denke aan het grensverleggende werk van Benedict Anderson en van Ernest Gellner. Anderson (1983) benadrukte de ideële basis van de natie – de *imagined community*, in zijn vermaarde uitdrukking: de natie is een op broederschap stoelende gemeenschap die *gedacht* wordt in een tijd waarin de legitimiteit van de God-gegeven, hiërarchisch-dynastische orde wordt ondergraven door Verlichting en Revolutie. Gellner (1983) benadrukte hoe ver de 'hoge' cultuur verwijderd staat van de doorsnee-mens in agrarische, inherent statische maatschappijen, en hoe belangrijk ze wordt voor eenieder (in de vorm van communicatie in een standaardtaal) in industriële maatschappijen met hun sterk toenemende complexiteit en mobiliteit.

Ook historici hebben belangrijke bijdragen geleverd tot de emancipatie van de natie uit de 'natuur'. Zo heeft onder andere James Sheehan (1985,

1989) de nationalistische notie op de korrel genomen dat de Duitse eenwording in de negentiende eeuw de culminatie zou geweest zijn van een lang historisch proces dat op die eenwording moest uitmonden. Ook de populaire idee van de 'natuurlijke grens' werd met veel gezag (en met veel affectie voor de Frankrijk) ontmanteld door Fernand Braudel (1986: 239-271). Historici zijn goed uitgerust om het *building*-aspect in *nation building* te traceren. Zelden gebeurt dat zo aanschouwelijk en zo overtuigend als in het geval van Frankrijk onder de quasi-antropologische loep van Eugen Weber. Nog in 1870, aan het begin van de Derde Republiek, was 'Frans een vreemde taal voor de helft van de burgers', aldus Weber (1976: 70); die burgers leefden dus nog volledig ondergedompeld in het wereldje van hun regionale taal of dialect – Gellners agrarische maatschappij. Het Frans moest hun worden bijgebracht, ook *l'idée de la France* in de vorm van een 'zeshoek' of 'hexagone', dus inclusief het zopas door Duitsland geannexeerde Elzas-Lotharingen dat erg ver van het bed van de gemiddelde boer lag. Door schoolplicht en algemene dienstplicht en ook door de aanleg van spoorwegen werden deze *peasants* geleidelijk omgesmeed *into Frenchmen* voor wie staat en standaardtaal onomzeilbare en steeds meer vanzelfsprekende grootheden werden waar het eigen ik deel aan had. Het Frans heeft dus een zeer lange weg afgelegd vanuit het centrum, de enige plaats waar de taal volgens de onomwonden vaststelling van de *Encyclopédie* in de achttiende eeuw werd gesproken: 'Patois, langage corrompu tel qu'il se parle dans presque toutes les provinces... On ne parle la langue que dans la capitale' (cit. De Certeau 1975: 51). De Revolutie wantrouwde de dialecten als vehikels van obscurantisme en verdeeldheid (de Certeau 1975), maar ze beschikte duidelijk nog niet over de *middelen* om haar nationale concepties in de werkelijkheid – vooral de plattelandswerkelijkheid – door te drukken.

Wat voor het historisch toch relatief sterk gecentraliseerde Frankrijk geldt, geldt des te meer voor de Lage Landen. Die behoorden tot de grote 'steden-gordel' waarvan de rol in de verf werd gezet door Stein Rokkan (1975, 1983). Deze gordel, 'a band extending north from Bologna and Pisa across the Alps to Ghent, Bruges and London' (Tilly 1990: 48), bemoeilijkte staatsvorming omdat rijke steden vlot het nodige kapitaal konden mobiliseren om hun autonomie militair te verdedigen. Toen de Lage Landen in de Bourgondische tijd voor het eerst min of meer in een staatkundige eenheid werden gegroepeerd, konden gevoelens van solidariteit hoogstens tot aan de grenzen van de respectievelijke vorstendommen reiken: 'Brabanders, Hollanders, Bourgondiërs, Artesiërs, allen waren bereid om Filips de Goede extra-ordinaire subsidies te verlenen voor zijn strijd tegen de Gentenaren in 1452-53' (Blockmans 1988: 178).

Voornamelijk in de tweede helft van de zestiende eeuw begon zich 'iets van een eenheidsbesef' af te tekenen, maar dat besef heeft de val van Ant-

werpen niet kunnen overleven (Kossmann 1994: 20-21; De Schepper 1987). Toch zagen zeventiende-eeuwse Noordelijke patriotten die de deugden van Holland prezen hun breder referentiekader niet zozeer in de Republiek maar in de Lage Landen in hun oude, zestiende-eeuwse vorm (Kossmann 1987: 202). Het contingente, toevallige karakter van de scheidingslijn tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden heeft Pieter Geyl scherp belicht vanuit zijn nationalistisch Groot-Nederlands perspectief, maar met blijvende gevolgen voor onze perceptie: 'Sinds Geyl is het totaal onmogelijk geworden het ontstaan van de Republiek te beschouwen als het natuurlijke resultaat van specifiek Noordnederlandse kloek-protestantse heldenmoed en de terugval van de zuidelijke gewesten onder de Spaanse heerschappij als logisch gevolg van hun predispositie voor katholicisme en barok' (Kossmann 1995: 254).

De meeste hedendaagse historici zien de Opstand als hoofdzakelijk gericht tegen de centraliserende en moderniserende neigingen van de absolutistische staat. Daar de Zuidelijke Nederlanden onderdeel bleven van grotere Spaanse en Oostenrijkse rijken, stonden zij ook niet onder druk om zich historisch te legitimeren en bleef hun historiografie nog sterker dan in het Noorden een provinciaal en lokaal karakter behouden (Roegiers en Van der Hert 1994: 106); dat de Zuidelijke Nederlanden een eenheid vormden, 'is een besef dat pas zou groeien in de laatste decennia van de achttiende eeuw; en dan nog grotendeels onder impuls van de verlichte cultuurpolitiek die door de Oostenrijks-Brusselse overheid werd gevoerd'.

Henri Pirennes geloof in een geleidelijk over eeuwen gegroeid Belgisch nationaal bewustzijn wordt vandaag doorgaans afgedaan als de 'kwetsbare' beeldspraak van een 'in organisch-romantische stijl denkende historicus' (Kossmann 1994: 63). Pas op het einde van de achttiende eeuw zou in de Zuidelijke Nederlanden 'een beweging opkomen die aan het nationale bewustzijn appelleerde', de onfortuinlijke Patriottenbeweging van de jaren 1780, maar noch onder het Franse regime noch bij de val van Napoleons rijk ontstond er een nationale beweging (Kossmann 1994: 63-65). Tegen het einde van het ancien régime hadden de Zuidelijke Nederlanden 'een grote intellectuele achterstand' opgelopen 'na twee eeuwen contra-reformatoische censuur' (Wils 1994: 453). 'Uit de zeventiende en de achttiende eeuw houdt de universiteit van Leiden grote wetenschappelijke roem over, die van Leuven fraaie gebouwen' (Wils 1992: 83). Wel bezaten de Zuidelijke Nederlanden inmiddels 'de traditie van een dynamisch staatsapparaat' (Wils 1994: 453).

1. Standaardtaal

Een standaardtaal – ‘een dialect met een leger’ – kon in de Nederlanden geen vorm krijgen rond een sterk centraal gezag zoals in Frankrijk. Historisch is in literaire teksten een Vlaamse en vervolgens Brabantse culturele superioriteit duidelijk merkbaar, maar een supraregionale eenheidstaal groeide slechts zeer geleidelijk, vooral onder impuls van de boekdrukkunst (Van der Wal 1992: 122, 127). Het ‘*print-capitalism*’ was van enorm belang voor de ontwikkeling van Europese talen en gaf het protestantse offensief een machtig wapen, ‘terwijl de Contra-Reformatie de citadel van het Latijn verdedigde’ (Anderson 1983: 42-43). In afwezigheid van een overheersend politiek centrum speelde de Hervorming met haar nadruk op een breder toegankelijke bijbelvertaling een doorslaggevende rol voor het Nederlands, zoals dit ook het geval was voor het Duits. Zoals gewoonlijk speelde het toeval mee. Antwerpen bleef na 1585 in Spaanse handen, wat Amsterdam ook wenste (‘t Hart 1993: 203, 206). Was Antwerpen heroverd, dan was het economische zwaartepunt van de Noordelijke Nederlanden daar gebleven en had het standaard-Nederlands aanzienlijk meer Brabantse invloed ondergaan dan nu werd ingebracht door de vluchtelingen (Daan 1985: 51).

De overgangen tussen Nederlandse en Duitse dialecten bleven inmiddels zeer geleidelijk. Het onderscheid tussen beide categorieën van dialecten moest van hogerop komen:

‘De grens tussen de officiële Nederlandse en de officiële Duitse cultuurtaal valt nu wel samen met de staatsgrens tussen Nederland en Duitsland, maar dat is niet altijd zo geweest. In de vorige eeuw was in het graafschap Bentheim het Nederlands nog vrij lang de taal van bestuur, kerk en school. Weliswaar niet overal en soms naast het Duits, maar toen, kunnen wij zeggen, behoorde het Bentheims nog tot het Nederlands. Aan het eind van de vorige eeuw werd dat anders. Onder toenemende druk van een centraal Duits bestuur moest het Nederlands voor het Duits wijken. Nu rekenen wij het Bentheims tot het Duits, tot de Duitse dialecten...’ (Entjes 1974: 48-49).

In het oostelijke deel van Nederland heeft de ‘Statenvertaling’ van de bijbel, ‘naast de politieke band die er tussen de Oostelijke gewesten en Holland’ bestond, ‘deze gewesten weerhouden van een verdere gerichtheid op het Duitse taalgebied’ (Van Hees 1995: 19). In het Westelijke deel van Duitsland, meer bepaald in het Münsterland, waren Reformatie en vervolgens Contra-Reformatie belangrijke promotoren van het *Hochdeutsch*, dat eerst de elites en na verloop van tijd ook de burgers van Münster in zijn greep kreeg, maar pas veel later op het platteland doordrong: ‘The distinction between High-German-speaking burghers in Münster and the Plattdütske rural dwellers endured until the early decades of the present century’ (Po-

chia Hsia 1984: 154). Tot dan kon de bevolking aan beide zijden van de Nederlands-Duitse grens probleemloos communiceren op plaatselijke markten. Pas wanneer de respectievelijke standaardtalen tot de ‘*grassroots*’ doordrongen, werd de staatsgrens hoor- en voelbaar.

De voor de standaardisatie van het Nederlands zo belangrijke ‘Statenvertaling’ heeft in de vesting van de Contra-Reformatie die de Spaanse en later Oostenrijkse Nederlanden waren geen grote rol kunnen spelen. Tijdens de achttiende eeuw werd de invloed van het Frans bijzonder sterk, wat trouwens ook het geval was in de Noordelijke Nederlanden, waar ‘welopgevoede lieden van goede smaak’ veelal Frans georiënteerd waren en waar het Frans ‘vooral in aristocratische kring’ vorderingen maakte als ‘spreek- en schrijftaal’ (Schutte 1983: 304). In de Zuidelijke Nederlanden gebruikten de Oostenrijkse bestuurders bij hun verlicht-despotische moderniseringsinspanningen het Frans, dat het Latijn verving in het secundair onderwijs (Zolberg 1976: 153). Vervolgens maakten de Zuidelijke Nederlanden van 1795 tot 1814 deel uit van Frankrijk. Een en ander had tot gevolg dat het Frans de voertaal werd van de elites en dat het Nederlands zeer weinig prestige uitstraalde. Bovendien waren voor de plaatselijke revolutionairen ‘vrijheid, Franse nationaliteit en de Franse taal intiem verbonden’; de regionale talen overleefden tijdens de Franse tijd vooral dankzij de hoge graad van ongeletterdheid (De Schryver 1981: 18), zoals dat ook in grote delen van Frankrijk het geval was (Weber 1976).

De korte episode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830) kon lange-termijnontwikkelingen in de Zuidelijke Nederlanden niet ongedaan maken. Wel werd de logica van de verfransing verzwakt, tenminste in het huidige Vlaanderen. Het is inderdaad ‘zeer waarschijnlijk’ dat de Vlaamse talen onder een veel grotere druk zouden hebben gestaan indien de Zuidelijke Nederlanden deel waren gebleven van Frankrijk; dit niet alleen vanwege de bijzonder effectieve taal- en onderwijspolitiek gelanceerd onder de Derde Republiek (1870-1940), maar ook ‘omdat de Vlaamse regio een perifere regio zou hebben gevormd en omdat migratiestromen een nog sterkere rol zouden hebben gespeeld’ (Zolberg 1976: 154). Het gevolg op langere termijn zou ongetwijfeld ‘een opslorping van de bevolking in de Franse natie’ zijn geweest (Wils 1992: 116).

Gedeserteerd door de elites, onderging het ‘Nederduits’ in de Zuidelijke Nederlanden inmiddels wel het lot van de regionale talen in Frankrijk (vergelijk Weber 1976: 86, 89), en kreeg het een ‘zuiver gewestelijk karakter’ (Wils 1994: 56). De lagere clerus in Vlaanderen was bovendien gehecht aan een lokaal-Vlaamse cultuur die afstak zowel van het ‘protestantse’ Nederlands als van het ‘revolutionaire’ Frans (Zolberg 1976: 160). Door de achteruitgang van de historisch zo belangrijke Vlaamse textielnijverheid – met alle sociaal-economische gevolgen van dien – en de toenemende industrialise-

ring in het Zuiden van het land, kwam het Frans steeds meer te staan voor het moderne, wereldlijke en dynamische levensgevoel, de Vlaamse talen daarentegen voor achterlijkheid, obscurantisme en anti-modernisme (Huyse 1981: 110). Dat was eveneens het lot van de regionale talen in Frankrijk:

'Once patois came to be widely scorned, its fate was sealed. It was increasingly rejected after the 1890's by the young and especially by girls and women, who were to become strong carriers of a language that was seen as a badge of refinement and of emancipation' (Weber 1976: 88-89).

Hadden de door anti-protestantisme en anti-liberalisme gemotiveerde particularisten hun zin gekregen en had de Vlaamse beweging zich inderdaad afgewend van 'het half joodsch, half heidensch Hoog-Holland' verketterd door priester-dichter Guido Gezelle (cit. van der Plas 1990: 200) om zich toe te leggen op het opwaarderen van zuidelijke dialecten, dan had ze het pleit tegen de verfransing zeker verloren. 'Ontdaan van een intellectuele en literaire basis', was het Vlaams van Gezelle veroordeeld, net zoals het Occitaans van zijn tijdgenoot en collega-dichter Frédéric Mistral (Weber 1976: 81, 89).

2. Vlaanderen

'Vlaanderen' lag niet voor het oprapen. De Vlaamse beweging 'schiep om te beginnen – maar dat zou tientallen jaren vereisen! – de begrippen Vlaanderen en Vlamingen, die tevoren niet bestonden' (Wils 1994: 458), zoals ook de term 'Wallonië' pas in het midden van de negentiende eeuw opdook (De Schryver 1981: 16, 30). De 'Vlaamse' *community* moest dus eerst gedacht (*imagined*) worden. Het 'Vlaanderen' dat het hele Noorden van België omvat is een moderne schepping, en eigenlijk even a-historisch of artificieel als het 'Holland' dat Brabant en Limburg omvat. Alhoewel de Vlaamse kwestie en de Vlaamse herleving geen enkele rol speelden in de Nederlandse diplomatie, kunnen ze toch enkel begrepen worden 'in het verband van de hele Grootnederlandse geschiedenis en beschaving', concludeerde Ernst Kossmann (1984: 121). De standaardtaal moest geïmporteerd worden uit het Noorden – daar lag het nut van Nederland. Maar tot 1914 bleef de meerderheid van de Vlaamse parlementsleden de benaming 'Nederlands' afwijzen en hield ze vast aan 'Vlaams' – 'daardoor de tegenstanders wapens tegen zichzelf leverend' (Van Velthoven 1981: 263).

De sterke Franse invloed leidde tot een 'zuidelijke schrijftaal niet alleen met archaïsmen maar ook met dialectismen..., Franse leenwoorden, gallicismen en purismen: het "Belgisch Beschaafd"' (Van der Wal 1992: 400). Zo bleef bijvoorbeeld de Nederlandse rechtstaal in Vlaanderen van een 'bedroe-

vende kwaliteit' (Van Goethem 1990: 293). De 'overgrote meerderheid van de bevolking' bleef het Frans beschouwen als een taal van de leidende klasse (Louckx 1982: 134).

In Brussel hadden de flaminganten de publieke opinie in 'groeierende mate' tegen zich: 'De overgrote meerderheid van de Vlaamssprekende ouders wensten vóór alles het aanleren van het Frans' voor hun kinderen (Van Velthoven 1981: 359). Ook de hoofdstedelijke sociaal-democraten hebben 'in de 19e eeuw niets gedaan voor de taal van de volksmens, voor wie zelfs geen krant werd uitgegeven. Als een vernederende achteruitstelling werd dat echter niet aangevoeld, integendeel' (Craebeckx 1978: 32). De sociologische overmacht van het Frans was enorm:

'Le poids sociologique du français, qui s'exerce dans tous les domaines (culturel, politique, économique, administratif) joue ici un rôle déterminant. Si le néerlandais est linguistiquement la langue de culture des dialectes bruxellois, l'effacement de tout modèle culturel flamand gardant quelque prestige a suscité puis a maintenu la désaffection à l'égard de cet idiome dans la capitale. C'est là le résultat d'un long processus, fortement implanté dans la "psychologie collective" d'une partie de la population de Bruxelles. Il explique que celle-ci ne se sent pas concernée par le retour à une pratique du néerlandais comme langue cultivée' (Gubin 1979: 455).

Ook vandaag nog kan men observeren hoe rond Brusselse café-tafels dialect wordt gesproken, vermengd met Frans, en hoe er voor min of meer formele aangelegenheden zoals afrekenen automatisch wordt overgeschakeld op het Frans. Voor menig 'rasechte' Brusselaar blijft het Nederlands vreemd en onbruikbaar als standaardtaal (wat zeker *niet* betekent dat dit voor alle Brusselaars zou gelden).

Zelfs Vlaamsvoelenden zouden lang de mening toegedaan blijven dat het Nederlands net niet hoog genoeg reikte voor het hoger onderwijs en voor de exacte wetenschappen (Craebeckx 1978: 31-32). 'Het Nederlands stond als cultuurtaal ook in Holland zwak in de negentiende eeuw,' verklaart Lode Wils (1994: 459), 'het werd er bij voorbeeld pas in 1876 aanvaard als voertaal van de universiteiten'. In België werd een Nederlandstalige universiteit pas werkelijkheid in Gent in 1930, een bijzonder recente ontwikkeling dus.

In Vlaanderen zou de Nederlandse standaardtaal (uiteraard) nog later doordringen dan in Nederland: 'het breekpunt is hier de Tweede Wereldoorlog, waarna er een industrialisering, urbanisering en interprovinciale mobiliteit op gang kwam die Nederland al vanaf het begin van de eeuw had gekend' (Ryckeboer 1995a: 26). Op kop in het dialectverlies staat de provincie Antwerpen, met de stad Antwerpen en haar omgeving als 'het centrum van waaruit het dialectverlies zich van het Zuidbrabantse gebied meester maakt' (Belemans 1995: 234). Dat het Nederlands zich nog als standaardtaal heeft kunnen doorzetten in België, ondanks het feit dat, achter de grondwettelijk

gegarandeerde taalvrijheid, het Frans de werkelijke officiële taal was, is een *tour de force*. De vraag is dus niet zozeer waarom de 'volkstaal' zich in België pas zo laat heeft kunnen 'doorzetten', maar hoe het doordrukken van een alternatieve standaardtaal, het Nederlands, überhaupt nog gelukt is.

3. Massabeweging

Miroslav Hroch (1985: 107-116) wijst erop dat de Vlaamse beweging erg laat opkwam, in een land dat zijn burgerlijke revolutie al achter de rug had en dat economisch in volle ontwikkeling was, en waar conflicten konden worden opgelost in de politieke arena. De breuklijn gevormd door de onderworpen cultuur, om het even te formuleren in de termen van Lipset en Rokkan (1967), kon niet samenvallen met andere belangrijke breuklijnen. Daarom heeft de Vlaamse beweging volgens Hroch niet kunnen doorbreken tot wat hij de 'fase C' noemt, de fase van de nationalistische massabeweging. De Tsjechische nationale beweging daarentegen, vond aansluiting bij de eis tot afschaffing van het feodalisme die vooral bij de boeren leefde, en kon zo tijdens de revolutie van 1848-'49 overgaan tot de 'fase C', de fase van de massabeweging. Ook de zeer laat opgekomen Estische nationale beweging putte haar dynamisme uit het klassenconflict tussen boeren en feodale Duitse grootgrondbezitters (Hroch 1985: 44, 85). In haast alle patriottische bewegingen van laatsttijdig opbloeiende 'kleinere Europese naties', aldus Hroch (1985: 187), maakte een 'agrarisch programma van boerenemancipatie op een of andere manier deel uit van het nationaal programma'. Dat zat er voor de Vlaamse beweging dus niet (meer) in.

Ook Vlaamse historici schetsen het beeld van een Vlaamse beweging die weinig weg had van een massabeweging:

'De liberalen en de socialisten, en in 1899 ook de christen-democraten, kwamen op straat voor fundamentele levensbeschouwelijke kwesties (...) of voor de democratisering van het kiesrecht. Beroerde de taalkwestie hen ook in die mate? De quasi-afwezigheid ervan in de briefwisseling van vele belangrijke leidinggevende politici stemt, wat dat betreft, tot nadenken' (Van Goethem 1993: 18).

Tijdens de negentiende eeuw was de Vlaamse beweging 'geen krachtige volksbeweging': 'Klasse- en partijbelang en de tegenstelling tussen klerikaal en anti-klerikaal hadden altijd de voorrang op de nationale aspiraties' (Craeybeckx 1978: 4-5). Rond de eeuwwisseling bleken Vlaamsgezinde organisaties goed in elkaar te zitten, maar de belangstelling bleef 'beperkt', en 'het aantal actieve leden erg gering' (Lamberty 1971: 80, cit. Louckx 1982: 139). Toch wordt aangenomen dat de Vlaamse beweging na de Eerste Wereld-

oorlog begon aan 'haar fase C, die van de doorbraak bij de massa' (Wils 1994: 441). Tijdens het interbellum werd alleszins 'de rolverdeling in België radicaal veranderd': tijdens de jaren 1920 en 1930 werd volgens Ernst Kossmann (1984: 503) voltrokken 'wat koning Willem I in de jaren 1820 vergeefs probeerde te bereiken'.

Maar ook hier moet het 'massa'-karakter van de Vlaamse beweging gerelativeerd worden. Het Davidsfonds, de in 1875 te Leuven opgerichte Vlaams-katholieke culturele organisatie die met meer dan vijfhonderd plaatselijke afdelingen een belangrijke mobiliserende rol zou spelen (Wils 1977-1989), functioneerde in de eerste plaats als een boekenclub, 'zodat men zeker niet bij alle leden-lezers een nauwe betrokkenheid bij de Vlaamse culturele politiek mag veronderstellen' (Witte 1991: 238). Zelfs op een hoogtepunt van Vlaamse mobilisering, tijdens de jaren dertig, haalden nationalistische groepen tijdens verkiezingen geen bijzonder hoge percentages.² Het naoorlogse hoogtepunt van Belgische stemmen op 'communautaire' partijen lag in 1974, met 22% (Vos 1988: 218). Maar die 'communautaire' partijen waren 'as concerned with spiritual and class-related issues as with the defense of culture' (Zolberg 1978: 134). Nieuw-links of 'postmaterialistisch' getinte verlangens naar verandering leefden sterk onder hun aanhangers (Inglehart 1977: 237-239).

Globaal genomen, benadrukt Luc Huyse, waren de klerikaal-antiklerikale breuklijn, die de Vlaamse beweging al van in het prille begin parten had gespeeld, en in mindere mate ook de klassen-breuklijn, veel gewichtiger in België dan de etnisch-culturele breuklijn: die clericaal-anticlericale breuklijn ondermijnde de Antwerpse Meetingpartij, vertraagde de vernederlandsing van de Gentse rijksuniversiteit (omdat ze als een bedreiging werd gezien voor de Leuvense katholieke universiteit), en stimuleerde de Vlaamse radicalisering van de katholieke elite tijdens het bedreigende *front populaire*-tijdperk (Huyse 1981: 119-122). Vandaar dus de 'merkwaardige sprongen' die Ernst Kossmann (1984: 500) onderkent in 'de realisering van de Vlaamse verlangens'. De plotselinge versnelling van etnische conflicten na 1960 had volgens Huyse veel te maken met de wapenstilstand op de clericaal-anticlericale en op de klassen-breuklijn teweeggebracht door een aantal 'pacten', vooral het schoolpact van 1958; ook de federaliseringsidee leek niet zozeer gedragen door etnisch-culturele motieven maar vooral door de hoop om onderscheidelijke levensbeschouwelijke visies te kunnen realiseren in Vlaanderen en in Wallonië (Huyse 1981: 123-124; tevens Claeys-Van Haegendoren 1975: 1451-3). Het oude pacificatiesysteem 'vormde ten langen laatste een bedreiging voor de basisbelangen van de grote actoren', vooral de Vlaamse christen-democraten en de Waalse socialisten (Hooghe 1990: 51).

Toen in België tijdens 'historische' verkiezingen in mei 1995 voor het eerst een Vlaams parlement direct werd gekozen, merkte een voorvechter

van die ontwikkeling op dat er voor 'het democratische Vlaams-nationalisme' nog een belangrijke uitdaging voor de boeg lag, namelijk 'de Vlaamse instellingen een gezond natiebeseef meegeven' (Schiltz 1995). Vanuit dit perspectief ligt er blijkbaar nog heel wat werk op de Vlaamse *nation building*-plank.

Een en ander betekent dat de vaak voorkomende, wat vluchtige voorstelling van twee gevestigde of vastgegoten blokken, *a Flemish north and a Walloon south* waar België als het ware bovenop werd gelegd of gekleefd (Rokkan en Urwin 1983: 34), niet gefundeerd is. Ook die etnische blokken moesten worden gevormd.

Het Vlaamse nationalisme werd dus niet gedragen op de grote golven van de geschiedenis. Wel hebben structurele factoren een rol gespeeld in het sluipende succes van die beweging, resulterend in de recente zege van het Nederlands in Vlaanderen. Uiteraard was de werking van de Vlaamse beweging hier van doorslaggevend belang, maar even belangrijk was de kwaliteit van de staat waarin ze haar eisen formuleerde: in Frankrijk zouden dergelijke eisen bitter weinig kans op succes hebben gehad. Lode Wils (1994: 457) merkt op dat, gezien de snelle ontwikkeling van de communicatiemiddelen in het jong-dynamische België, de omvorming van 'peasants into Belgians' – zo parafraseert hij Eugen Weber – 'zeker een van de vroegste' was op het Europese vasteland; de sociale mobilisering in België liep dus vroeg van stapel, en de boeren waren in staat zichzelf te identificeren met de Belgische natie. De Belgische natie voldeed dus aan het 'dagelijks plebisciet' dat Ernest Renan vooropstelde als belangrijkste ijkproef voor een natie (1995: 55). Toch verliep de sociale mobilisering in België ondanks deze vroegtijdige modernisering heel anders dan in Frankrijk. Er zijn duidelijk grote verschillen tussen het gedrag van het neutrale *laissez faire*-koninkrijkje en de revanchistische, jakobijnse Derde Republiek wiens doelbewuste nationale mobiliserings- en homogeniseringspolitiek Eugen Weber zo indrukwekkend geschilderd heeft. Zonder deze verschillen had de Vlaamse beweging weinig kans op slagen gehad.

Het belang van het eeuwenoude centraliseringsproces binnen de Franse staat, waarvan de continuïteit zo briljant werd geanalyseerd door Alexis de Tocqueville (1952), wordt hier geenszins ontkend. Maar, zo benadrukt Eugen Weber (1976: 70), 'The French Crown had shown little concern with the linguistic conquest of the regions under its administration. Language was relevant merely as an instrument of rule'. Het vermaarde edict van Villers-Cotterêts van 1539 was in eerste instantie

'a step in the Crown's long march to establish its authority over a diversity of rivals. Its intent was not to make French the national tongue, but simply to make sure that the language of the King's court would be used in quarters significant to his power'.

De realiteit van de agrarische maatschappij zoals ze ook door Gellner wordt geschilderd, bleef die van min of meer autonome lagere culturen die nog weinig werden geraakt door de staat en door de 'hoge' cultuur van het centrum. De Franse departementen die in 1835 geheel Franstalig blijken te zijn – slechts een twintigtal op negentig, liggen dan ook netjes geclusterd rond Parijs (vergelijk Weber 1976: 68).

4. Onderdrukking

'De verfransing is het resultaat van een hard en meedogenloos sociologisch en politiek imperialisme' (Jambon en De Roover 1994: 82), zo luidt een centrale geloofsbelijdenis in Vlaanderen die nog altijd wordt gekoesterd door de conservatoren van het nationalistische ressentiment. Beter gedocumenteerde analyses komen doorgaans tot een genuanceerde conclusie: 'De verfransende werking van de Belgische staat verliep minder bewust dan men tegenwoordig vaak beweert' (Louckx 1982: 129), en dat is een vaststelling die door meer diepgaande studies wordt gestaafd (vergelijk Witte 1986; Van Goethem 1990). De taalvrijheid die door de Franstalige elites werd geëist en die een *bescheiden* rol speelde in de Belgische omwenteling, werd gesteund door Vlaamse katholieken die vooral gekant waren tegen het kerkbeleid van Willem I (Wils 1994: 62-64; Van Goethem 1990: 115 e.v.; Kossmann 1984: 100; De Schryver 1981: 18, 21, 23). Alhoewel het Frans de taal werd van het nationale bestuursapparaat, van het parlement en van de rechtspraak – eigenlijk een voortzetting van de status quo uit de Franse tijd, bleef de taalvrijheid toch een rol spelen in de jonge liberale staat, en dit niet alleen formeel.

In de Franse tijd werden de Vlaamse taal en Vlaamstalige ambtenaren geleidelijk maar effectief door de overheid uitgebannen uit het academische, literaire en openbare leven (Polasky 1981: 40). Dat gebeurde in de eerste plaats onder druk van de plaatselijke revolutionairen, zoals dat toen ook in andere Franse gebieden het geval was, bijvoorbeeld in de Alpes Maritimes en in de Elzas, maar nog nadrukkelijker in België omdat men hoopte het drastische en catastrofale bezettingsregime te overkomen door grondige gelijkshakeling (Van Goethem 1987: 72, 130-137; 1990: 33, 281; 1993: 8). Het jonge België daarentegen voerde 'een gematigde, minimalistische taalpolitiek' (Van Goethem 1990: 282). De Vlaamse literatuur werd zelfs aangemoedigd als een onderdeel van de Belgische identiteit, en de Vlaamse beweging werd aanvaard als een literaire beweging (De Schryver 1981: 27). 'Deze beginnende Vlaamse beweging was kleinburgerlijk', benadrukt Ernst Kossmann (1984: 119); 'Zij vond in Vlaanderen bij de Frans sprekende elite even weinig steun als bij de volksmassa. Haar belangstelling was in hoofdzaak historisch, literair of artistiek...' De Belgische regering van haar kant

legde in 1864 de (Noordelijk-)Nederlandse spellingsvoorschriften van De Vries en Te Winkel op, die vooral in West-Vlaanderen op hardnekkige particularistische weerstand stootten (Van Hees 1995: 26). Het opleggen van die spellingsvoorschriften was niet bepaald een vijandige of onderdrukkende maatregel tegen het Nederlands.

De 'zachte' of alleszins weinig doortastende houding van de Belgische staat in taalaangelegenheden werd bepaald door structurele factoren. Het jonge land onderscheidde zich van de Noordelijke Nederlanden door het feit dat het sterker geïndustrialiseerd en meer liberaal georiënteerd was (De Schryver 1981: 25). Ernst Kossmann (1984: 116) merkt op dat de linkervleugel van de omwenteling, bestaande uit democratische katholieken en liberalen, de staat zo zwak mogelijk wilde houden en zich hartstochtelijk verzette tegen een sterke regeringsinvloed op de gemeentebesturen. Aristide Zolberg (1974: 193) legt de nadruk op het 'unionistische' pact tussen klerikalisme en liberalisme (allebei anti-orangistisch om verschillende redenen) dat aan de basis lag van het jonge en kwetsbare land en dus alsnog moest gevrijwaard worden: daarom werd afgezien van een sterkere centrale controle op gemeentelijke aangelegenheden en op het lager onderwijs.

Met het liberaal-katholieke 'Unionisme', zo belangrijk bij België's ontaansgeschiedenis en ook tijdens WOI, is *consociationalism*, het afzien van *majority rule* en het betrekken van de minderheid in een consensus, zo oud als de Belgische staat zelf (Zolberg 1978: 117; Lijphart 1981b: 11). Hoe dan ook, de Belgische staat stelde zich terughoudend op en tolereerde het gebruik van plaatselijke talen in gemeentebesturen en in het lager onderwijs. De zorg voor het onderwijs werd oorspronkelijk 'in feite' overgelaten aan 'de door de regering financieel gesteunde Kerk' (Kossmann 1984: 108). De traditie van gemeentelijke autonomie – België's 'communalisme', aldus Zolberg, ging weliswaar niet zo ver als Zwitserlands 'cantonalisme', maar vormde wel 'een duidelijke trek van het regime', en die trek heeft 'zeker bijgedragen' tot 'een tolerantie vermengd met minachting tegenover de residuale culturen van het volk' (Zolberg 1976: 157). Een gelijkaardige situatie heerste in de rooms-katholieke Kerk, wiens hoger bestuur in het Latijn en in het Frans verliep, terwijl de lagere clerus voor zijn zaken – ook voor het lager onderwijs – de volkstalen gebruikte (Zolberg 1974: 194). Dat was overigens ook het geval in Frankrijk, onder andere in Frans-Vlaanderen (Weber 1976: 82).

In het nochtans heftige debat over de scholing heeft de Franse Kerk nooit het bezwaar opgeworpen dat de regionale talen werden uitgewist: zowel Kerk als staat zagen de vefransing als een goede zaak (Ozouf 1984: 408). Op de kansel en in het catechismus-onderricht gebruikte de clerus wel de plaatselijke dialecten, niet zozeer uit overtuiging, maar gewoon om te worden begrepen: 'It was only when – and where – French had advanced sufficiently that the clergy turned to it. The Church reflected regional conditions; it did

not create them' (Weber 1976: 88). In België kan weliswaar worden gesproken van een 'reële zorg van de kerkelijke prelaten voor de volkstaal', maar toch bleef die ondergeschikt aan de 'prioritaire zorg' om het Frans tot de natuurlijke omgangstaal te maken van de toekomstige elite (Hanson 1990, cit. Gevers 1993: 30). Vooral in de Westvlaamse bisschoppelijke colleges, die in het Verenigd Koninkrijk tweetalig waren gebleven en waarvan verscheidene priester-leraars onder Willem I in Noordfranse scholen hadden gestudeerd, werd het Frans na 1830 zeer snel de exclusieve voertaal (Hanson 1985). Dat de bisschoppen uiteindelijk aan de 'steeds meer gepolitiseerde beweging onder collegeleerlingen en seminaristen een zekere bewegingsvrijheid lieten, die afstak tegen het autoritaire gezagspatroon in de kerk', had vooral te maken met het feit 'dat zij in de katholieke Vlaamse beweging een dam gingen zien tegen het opkomende socialisme' (Wils 1992: 179). Het was dus langs de clericaal-anticlericale breuklijn dat de Vlaamse beweging wortel schoot.

Belangrijker nog was de houding van de staat. Terwijl Frankrijk het lager onderwijs verplicht stelde in 1882, gebeurde dat in België pas in 1914. In Frankrijk functioneerde de school toen reeds bijna drie decennia als een 'republikeinse *melting pot*' (Ozouf 1984: 400). Had België's Franstalige burgerij de schoolplicht vroeger ingevoerd, dan zou de volledige vefransing van Vlaanderen een voldongen feit geweest zijn, noteerde flamingant Dirk Wilmaris (1968: 57, cit. Louckx 1982: 138). Maar die burgerij heeft dat duidelijk niet aangekund, verdeeld als ze was over de rol die de staat (en vooral de Kerk) toekwam. De reactie op de staatsscholen en de staatsinterventie onder Willem I had getoond dat een sterke staatsrol erg gevoelig lag, zowel aan clericale als aan liberale zijde.

5. Brussel

In Brussel was de nationale bourgeoisie veel invloedrijker en bleef 'zelfs het onderwijs voor de massa lange tijd exclusief Franstalig' (Zolberg 1974: 182). Het zogenoemde 'transmutatiestelsel' dat tijdens de jaren 1880 werd ingevoerd beoogde een geleidelijkere omschakeling uit het plaatselijke dialect, via standaard-'Vlaams', naar het Frans. Maar de weinig verheffende 'overgangsklassen' zouden uiteindelijk worden bevolkt door 'de armste Vlaamssprekende kinderen uit de laagste sociale lagen', hetgeen de flaminganten ertoe leidde Brussels lagere scholen te bestempelen als 'kweekplaatsen voor achterlijke Vlamingen'; in de 'vrije' (katholieke) scholen was die Vlaamse overgangsoptie trouwens überhaupt niet beschikbaar (Van Velthoven 1981: 351, 358, 360). De gevolgen van de sterke burgerlijk-franfone *présence* in Brussel zijn bekend: terwijl bij een gedetailleerde telling in 1842 61% van Brussels inwoners verklaarden 'Vlaams of Nederlands' te spreken (Zolberg

1974: 182), wordt dat percentage anderhalve eeuw later geschat³ op ongeveer 15%.

Wie het gevoel heeft dat een vergelijking tussen België en Frankrijk mank loopt, kan zich op basis van de Brusselse ervaring een voorstelling vormen van de gevolgen van een meer systematische verfransingspolitiek die ook het lager onderwijs omvatte. Indien de hoger geciteerde opmerking van Dirk Wilmars juist is, namelijk dat een vroegere invoering van de schoolplicht de verfransing van Vlaanderen tot gevolg zou hebben gehad, dan betekent dit dat belangrijke verschillen tussen Frankrijk en België niet van doorslaggevend belang zijn geweest. Het belangrijkste verschil wordt uiteraard gevormd door het oudere staatsvormingsproces in Frankrijk. Eugen Weber (1976) toont duidelijk aan dat het centraliseringsproces onder het Ancien Régime en zelfs na de Revolutie niet doorslaggevend is geweest voor de verfransing van Frankrijk. Trouwens, '[de] Franse minister van onderwijs Duruy besefte dit, toen hij in 1867 in het parlement verklaarde dat een Franstalige administratie (en dito rechtswezen) niet volstonden om andere volkstalen uit te roeien' (Van Goethem 1987: 145-6). Maurice Agulhon (1980: 257) legt zelfs de nadruk op de *twintigste* eeuw: 'Le bouleversement économique de ce siècle-ci a beaucoup plus fait pour tuer les langues locales que l'école de Jules Ferry'.

De Franse taal werd in 1684 per decreet opgelegd aan de koninklijke rechtbanken in Frans-Vlaanderen, een eeuw vooraleer ze onder Frans bewind met een zeer hoge intensiteit – hoger dan bijvoorbeeld in de Elzas – aan het rechtswezen in Vlaams-België werd opgelegd (Van Goethem 1987: 63, 72, 130; 1990: 30ff.). Het Frans begon zijn opmars in Frans-Vlaanderen dus vroeger dan in Vlaams-België, en toch bleef deze opmars beperkt, zelfs na de Revolutie, volgens Baycroft (1995: 33) zelfs onder de Derde Republiek, 'leaving much of the Westhoek, as well as parts of the arrondissement of Lille untouched by the changes as late as 1930'. Indien het Vlaams in Frans-Vlaanderen inderdaad pas tijdens de twintigste eeuw werd weggezoegen door de werking van de nationale markt, dan was dit mogelijk omdat tijdens de negentiende eeuw een solide nationale mobiliseringsbasis was gelegd, vooral door scholing en dienstplicht. Een dergelijke basis ontbrak dus in België, en zo kon de economische ontwikkeling van Vlaams-België centrifugale tendensen in de hand werken.

Een ander verschil met Frankrijk dat wel eens wordt aangevoerd zou liggen in de geografische homogeniteit van de Germaanstalige gebieden in België, versus de 'versnippering' van de intern gekoloniseerde culturen in Frankrijk. Dit strookt niet met de werkelijkheid. De minderheidstalen in Frankrijk vormen weliswaar ongelijke, maar intern continue gebiedsblokken, en het Occitaanse taalgebied beslaat niet minder dan een derde van Frankrijk (Lafont 1992: 146, 154). De Franse Vlamingen onderhielden bo-

vendien bijzonder levendige sociaal-economische contacten met de Belgische Vlamingen, dit tot in de jaren twintig van de twintigste eeuw, maar dat heeft niet kunnen baten: 'assimilation occurred in spite of these ties, and not for any lack of them' (Baycroft 1995: 32-33, 43).

In Brussel bleven Vlaamse arbeidersbuurten relatief homogeen tijdens de negentiende eeuw, zodat het leven onderaan de sociale ladder met weinig Franstalige contacten kon verlopen (De Metsenaere 1988: 250-257). 'De Vlaamssprekenden bleven in hun dialect vastzitten, terwijl de meesten onder hen ook het Frans nog niet beheersten' (Van Velthoven 1981: 348). De taalverhoudingen begonnen te verschuiven tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw; modernisering had duidelijk 'een desintegrerend effect op de etnisch-Vlaamse identiteit, deels door toedoen van immigratie, deels door toedoen van assimilatie' (De Metsenaere 1990: 88). Ten gevolge van verbeteringen in de scholing van Brussels arbeidersklasse, stortte de taalbarrière tegen het einde van de negentiende eeuw in en nam de verspreiding van het Frans snel toe (Van Velthoven 1986, cit. De Metsenaere 1990: 94; Van Velthoven 1981: 283-284).

6. Discriminatie

Kennis van het Frans was nodig om in België sociaal hogerop te komen. Maar in tegenstelling tot bijvoorbeeld Ierland werd er niet gediscrimineerd op basis van etnische afkomst: Franstaligen van Vlaamse afkomst konden ongehinderd deelnemen aan de politieke en economische leiding van het land, en die band met het centrum was belangrijk voor hun positie in een economisch achteruitboerend Vlaanderen (Zolberg 1976: 162, 164, 167). Overigens was deze achteruitgang, in tegenstelling tot wat zo vaak wordt gesuggereerd, niet het resultaat van onderdrukking: 'De economische nood van de Vlaamse provincies was geen gevolg van Waalse suprematie maar van de achterlijke produktiemethoden waaraan talloze Vlaamse vlasspinneren en linnenwevers – men schatte in 1840 hun aantal op 278.000, dat is een derde van de werkende bevolking – vasthielden' (Kossmann 1984: 143).

Ook 'de arbeidende klasse in Vlaanderen werd niet onderdrukt door de bourgeoisie van een als vreemd aanvoelde natie, zoals dat o.m. bij de Tsjechen het geval was' (Craeybeckx 1978: 36). De in 1885 opgerichte socialistische partij (Belgische Werkliedenpartij), sterk georiënteerd op materiële lotsverbetering en met een zwaartepunt dat geleidelijk verschoof naar het Waalse industriebekken en naar Brussel, nam 'zeker in de eerste decennia van haar bestaan geen dynamische positie in binnen de Vlaamse beweging' (Claeys-Van Haegendoren 1975: 1441-43). 'Want, en daar wordt toch door weinigen aan getwijfeld, kleinburgerlijk waren de flaminganten toen haast

allen', benadrukt Jan Craeybeckx (1978: 22) in zijn analyse van de verhouding tussen socialisme en flamingantisme vóór de Eerste Wereldoorlog. Tegen de achtergrond van een conservatief (katholiek of liberaal) flamingantisme dat bitter weinig belangstelling opbracht voor sociale bescherming en zich zelfs verzette tegen het algemeen enkelvoudig stemrecht, ontstonden belangrijke uitzonderingen met de democratische vleugel van de katholieke opinie, vooral de Daensisten – 'consequent vlaamsgezind, maar zonder invloed', of met het progressief-liberale dagblad *Het Laatste Nieuws* dat rond de eeuwwisseling toenemend aan invloed won (Craeybeckx 1978: 21-24).

Ook de socialisten zochten 'naar mogelijkheden om de arbeiders enige kennis van het Frans bij te brengen en daardoor betere kansen te geven' (Kossmann 1984: 355). 'De mogelijkheid om goed Frans te leren mocht de arbeiders die zich sociaal wilden verheffen niet worden ontnomen', daar stonden het socialistische blad *Vooruit* en het christen-democratische blad *Het Volk* trouwens op dezelfde golflengte (Craeybeckx 1978: 7). Frans was nu eenmaal de taal van de opwaartse mobiliteit, en op de linkerkant van het politieke spectrum boezemde het extra respect in als de taal van Verlichting en Revolutie: de Marseillaise was een even krachtig symbool als de rode vlag, symbolen die door het klassenverzoening prekende flamingantisme plotseling werden gebrandmerkt als anti-nationaal (Van Velthoven 1981: 367). In het rode bolwerk Gent leefde geen belangstelling voor de Vlaamse zaak, onder socialisten in de 'recentere arbeidersstad Antwerpen' daarentegen wel:

'Omstreeks 1900 was er te Antwerpen veel minder fabrieksproletariaat dan in Gent. In vakbonden en partij waren de goedbetaalde diamantbewerker en metaalarbeiders het talrijkst en invloedrijkst. Qua levenswijze en mentaliteit stonden veel van deze arbeiders dicht bij de kleine burgerij, die te Antwerpen Vlaamsgezind was, dan het meer op coöperatie aangewezen Gents textielproletariaat' (Craeybeckx 1978: 25-26).

Naarmate tijdens de jaren twintig het electoraal zwaartepunt van de Vlaamse sociaal-democratie naar Antwerpen verschoof (Vanschoenbeek 1995: 263), won ook de Vlaamsvoelende socialistische politicus Camille Huysmans (1871-1968) aan invloed.

Het Frans was in het jonge België de taal van een kleine minderheid, hooguit 'tien tot vijftien procent', namelijk de bovenste laag van de Belgische maatschappij aan beide zijden van de taalgrens – de Germaans-Romaanse taalgrens: het gros van de bevolking, ook ten zuiden van de taalgrens, sprak 'zeker zeer weinig' Frans (Zolberg 1974: 183, 1976: 155), net zoals toen eveneens het geval was in het grootste deel van Frankrijk. Processen met Franskundige *Waalse* getuigen, beklagden of beschuldigden leidden nog

in de negentiende eeuw tot taalproblemen (Van Goethem 1990: 294). Maar terwijl Wallonië sneller moderniseerde dan Vlaanderen, raakten de Walen meer vertrouwd met het Frans en dus ook met de cultuur van het centrum, hetgeen hun de toegang tot het groeiend aantal banen in de tertiaire sector vergemakkelijkte (Zolberg 1974: 200, 203).

De verfransings- en assimilatie-druk die vanuit Brussel uitstraalde bleef zeer hoog (vergelijk Zolberg 1974: 208 e.v.; Van Velthoven 1981; De Metsenaere 1990; De Metsenaere en Witte 1990). Wel boekten de flaminganten enkele overwinningen zoals de bepaling dat strafzaken in Vlaanderen in het Nederlands dienden te verlopen tenzij de beklagde het anders wenste (1873), dat het Nederlands kon worden gebruikt in de betrekkingen tussen particulieren en besturen in Vlaanderen (1878), of dat het Nederlands onderwijstaal werd van enkele vakken in het openbaar secundair onderwijs in Vlaanderen (1883). Dergelijke wetten, die het Nederlands in Vlaanderen een plaats gaven naast het Frans, waren 'tactische toegevingen' (Witte en Craeybeckx 1981: 104). Ze werden 'bijna met eenparigheid van stemmen' goedgekeurd in Kamer en Senaat, en lokten van Franstalige kant weinig reactie uit; liberalen en katholieken waren op dat ogenblik in een heftige schoolstrijd verwickeld, de toon van de wetten was zeer 'gematigd', bovendien werden ze vaak gewoon genegeerd (Louckx 1982: 134).

En toch, naar Franse verhoudingen waren die wetten revolutionair. Voor de latere doorbraak van het Nederlands was de wet op het secundair onderwijs essentieel, omdat 'het cruciale moment in het tot stand komen van de voordeelspositie van een taal niet gelegen is bij haar erkenning als een medium van basisopleiding (...), maar bij haar erkenning als een medium van de middelbare opleidingen, zoals in de jaren tachtig van de vorige eeuw in Vlaanderen en Finland' (Hobsbawm 1994: 154). Aristide Zolberg (1974: 226) vermoedt dat, naarmate ook Vlaanderen zich economisch begon te ontwikkelen, de opwaartse mobiliteit sneller toenam dan de verfransing, hetgeen de flaminganten toeliet hun eis door te drukken voor secundair onderwijs in het Nederlands. De industrialisering deed dus het belang van taal en de kosten van culturele marginaliteit toenemen, een klassieke illustratie van de Gellner-thesis (Gellner 1983: 19-35). 'Het was niet de taal die werd bedreigd,' aldus Eric Hobsbawm (1994: 155) in zijn vergelijkende studie, 'maar de status en de sociale positie van de middenklassen in Vlaanderen en Québec. Alleen politieke protectie kon deze versterken'.

Daarom werd de nadruk verschoven van taal naar grondgebied – het territorialiteitsbeginsel dat in de taalwet van 1932 zou worden vastgelegd voor Vlaanderen en Wallonië. Tegenover de Belgische integratie-idee gevierd in Henri Pirennes monumentale *Histoire de Belgique* (1893), bakenden de flaminganten – mede met behulp van Pieter Geyls idee van stamverwantschap – een etnische zone af wiens oorspronkelijke nationale karakter, zoals Geyl

het zou voorstellen, onder druk stond omdat ze door historisch ongeluk was terechtgekomen in een artificiële Belgische staat (Zolberg 1974: 228-231, en 1978: 124-125). Vooral het in 1934 gestichte, katholiek georiënteerde weekblad *Nieuw Vlaanderen* pleitte voor een hervorming van het Belgische staatsbestel volgens het principe van de territorialiteit, terwijl de Vlaamse socialisten, traditioneel bevreesd voor minorisering in een autonoom, clericaal gedomineerd Vlaanderen, met Camille Huysmans pleitten voor een 'culturele autonomie' zoals ze ook door de Oostenrijkse socialist Otto Bauer werd voorgesteld voor het Habsburgse rijk (Claeys-Van Haegendoren 1975: 1449-51).

De Vlaamse territorialiteits- en continuïteitsgedachte leidde tot een herziening van de geschiedenis waardoor de Belgische omwenteling ook vandaag nog wordt voorgesteld als 'in feite' of in eerste instantie een Waalse aangelegenheid (Van Berne 1995: 33; Fonteyn 1994: 106). Zorgvuldige historische analyse toont echter aan dat de Vlaamse gewesten weliswaar later in beweging kwam dan de Waalse, maar dat de omwenteling toch een ondubbelzinnig nationale aangelegenheid was (Kossmann 1984: 106-109; Stengers 1981: 51-52, en 1995: 141-143). Maar reeds in het Belgische nationalisme ontstond de mythe van de eeuwenoude onderdrukking, terwijl de bevolking de Spaanse en later Oostenrijkse heersers steeds had ervaren als natuurlijke en legitieme erfprinsen, en dus niet als een vreemde overheersing (Stengers 1981: 47-48). De overheersingsmythe zou door de Vlaamse beweging worden overgenomen en op België worden geprojecteerd. Het Vlaamse volk kon dan ook door sommigen worden beschouwd als dermate onderdrukt, dat de Duitse bezetters wel bevrijders leken en dat collaboratie, zelfs met nazi-Duitsland, kon worden voorgesteld als een vertwijfelde maar logische poging om zich eindelijk los te werken van onder het Belgische juk. Vanuit deze optiek werd die poging na de Tweede Wereldoorlog bestraft met een onevenredig harde, bewust anti-Vlaamse 'repressie' georchestreerd door 'de Belgische justitie'. Maar ook hier lijkt een nuchtere en zorgvuldige analyse weinig aanknopingspunten te bieden voor de sterk verbreide idee dat de na-oorlogse zuivering een uitgesproken 'politiek' of 'anti-Vlaams' karakter had (Huyse en Dhondt 1991: 189-192).

Zelfs tijdens het interbellum moest de Vlaamse beweging nog altijd een strijd 'op twee fronten' voeren, zoals Arie Wolter Willemsen (1969: 457) benadrukte:

'enerzijds tegen de verfranste en verfransende machten in België en in Vlaanderen (...), anderzijds tegen de indifferentie, ja soms vijandigheid van brede bevolkingslagen in Vlaanderen tegenover de doeleinden van de Vlaamse Beweging. De Vlaamse Beweging was in haar oorsprong niet de verzetsbeweging van een zich onderdrukt voelend volk, ze was dit ook in de periode tussen de twee wereldoorlogen niet. Ze was nog steeds in haar kern een beweging van intellectuelen en semi-intel-

lectuelen, die allereerst het eigen volk ervan moest overtuigen, dat het zich teweer diende te stellen tegen de verfransing. Een groot gedeelte van dat volk wilde in feite niets liever dan verfranst worden, in de ban als het was van de enorme sociale prestige van het Frans. Maar al te vaak wordt vergeten dat niet iedere Vlaming een Vlaamsgezinde was en dat het Vlaamse volk zich niet onderdrukt voelde'.

Deze werkelijkheid kan op haar beurt worden voorgesteld als het gevolg van onderdrukking, van een economische en geestelijke onderdrukking die de Vlaming rond het midden van de negentiende eeuw had gereduceerd tot 'een compleet inferieur en gecomplexeed wezen':

'Vandaar ook dat het nadien zo kolossaal veel moeite zal kosten om dit volk een nieuwe ziel, een nieuw bewustzijn te geven. Dat het bewustzijn er bij momenten zelfs zou moeten "ingestampt" worden, is allerminst verwonderlijk wanneer men zich een precies beeld kan vormen van de uitgangspositie in de 19e eeuw' (Vandenbroecke 1981: 281).

Maar ook op grote delen van het Franse platteland was die uitgangspositie bitter slecht (vgl. Weber 1976: 3-22). En ook in Frankrijk was de verhouding tussen de heersende cultuur van het centrum en die van de 'unassimilated rural masses' in de periferie allesbehalve zachtaardig: 'What happened was akin to colonization, and may be easier to understand if one bears that in mind', aldus Eugen Weber (1976: 486). Dat er in België nog ruimte bleef voor een Vlaams bewustzijn, is juist te danken aan het feit het Belgische bewustzijn er nooit zo systematisch en consequent werd 'ingestampt' als het Franse in Frankrijk, met andere woorden dat België's interne kolonisatieproces heel wat minder grondig was.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw leidde industriële expansie in Vlaanderen tot 'de opkomst van een kapitaalkrachtige, Vlaamstalige nieuwe middenstand' (Craeybeckx 1978: 27). Naarmate België's economisch zwaartepunt naar Vlaanderen verschoof (en ook de positie van het Frans als wereldtaal afkalfde), vooral na de Tweede Wereldoorlog, groeide de niet-Franstalige middenklasse en verbeterden de perspectieven van het Nederlands. De rol van deze zwaartepuntverschuiving voor de doorbraak van het Nederlands wordt vaker benadrukt, waarschijnlijk terecht. Ook in Frankrijk werd de definitieve doorbraak van het Frans volgens Maurice Agulhon (1980: 257) in belangrijke mate gedragen door de economische ontwikkelingen van de twintigste eeuw. Zonder Nederland was het Vlaams, zelfs indien het op eigen houtje een standaard-vorm had kunnen ontwikkelen, een gewestelijke taal gebleven en had het weinig weerstandsvermogen kunnen opbrengen tegenover het hegemonisch-machtige Frans. Maar zelfs met Nederland in de rug zou het Nederlands weinig kans hebben gehad in een systematischer verfranst België.

Ook vandaag nog, nu de Vlaamse beweging 'haar doelstellingen' in de voorbije decennia heeft 'zien verwezenlijken' (Wils 1994: 473), wordt de Belgische staat sporadisch geassocieerd met kunstmatigheid, met onderdrukking, zelfs met 'bezetting' (Jambon en De Roover 1994). Dat kan blijkbaar des te gemakkelijker nu de Vlaamse identiteit vooral uit economische en technologische kracht wordt geput: 'de radicale en (ondanks de lange voorgeschiedenis toch) abrupte breuk in het Belgische staatkundige continuüm heeft in Vlaanderen geen vruchtbare herbezinning op het verleden uitgelokt' (Tollebeek 1994: 148).

Op de achtergrond blijven de radicaliserende mythes van de Vlaamse beweging leven. Belangrijke figuranten in deze mythevorming waren Coucke en Goethals, die in 1860 werden veroordeeld en onthoofd na een Franstalig proces waarvan in Vlaanderen werd aangenomen dat ze het niet hadden kunnen verstaan – ten onrechte, naar nu blijkt (Durnez 1973: 341-342), maar wel met veel effect, want in 1873 volgde de wet op strafzaken en in 1878 de wet op bestuurszaken in het Nederlands. Uiteraard waren Coucke en Goethals ook nog eens 'onschuldig' (De Vries e.a. 1994: 121), zoals het martelaren past, en zoals vandaag nog beweerd wordt. Indien Eugen Webers conclusie juist is dat rond die tijd het Frans voor de helft van de Fransen een vreemde taal was, dan moet Frankrijk uitpuilen van gerechtelijke of bestuurlijke procedures en dwalingen die de direct betrokkenen niet konden volgen.⁴ Ook de tachtig percent Vlamingen in het IJzerleger tijdens de Eerste Wereldoorlog – Hendrik Elias (1971: I, 107) sprak zelfs van negentig percent⁵ – blijkt niet veel meer te zijn geweest dan 'een mythe, maar dan wel een die een zeer radicaliserend effect heeft gehad op de Vlaamse Beweging', onder andere leidend tot de wet van 1928 die eentalige compagnies erkende (Van Goethem 1993: 15). De suggestie dat de taaltoestanden in het Belgische leger tot nodeloze slachtoffers zouden hebben geleid onder de eenvoudige Fransonkundige soldaten duikt sporadisch op⁶, maar lijkt evenmin gefundeerd te zijn (Van Everbroeck 1995: 239).

7. Dienstplicht

In het negentiende-eeuwse België kwam de veeljarige militaire dienstplicht met verbod op trouwen 'dubbel hard' aan 'bij de plattelanders die hun geïsoleerd milieu moesten verlaten', vooral 'bij de Vlamingen onder hen die als miliciens ook op het vlak van de taal een vervreemding ondergingen'; dus 'vooral voor de weinig ontwikkelde en Fransonkundige buitenjongens' betekende de dienstplicht 'een ramp', aldus Lode Wils (1994: 71, 166; tevens De Vos 1985: 73). Maar die vervreemding trof ook Waalse soldaten, 'van wie het vertrouwde dialect soms erg verschilde van de taal van Molière...'

(De Vos 1985: 88). Bovendien, zou de dienstplicht een grotere ramp zijn geweest voor de Fransonkundige buitenjongen in België dan voor de Fransonkundige buitenjongen in Frankrijk? De algemene dienstplicht, ingevoerd in Frankrijk in 1872, na de zware nederlaag tegen Pruisen-Duitsland, was juist één van de essentiële instrumenten in het omsmeden van Fransonkundige buitenjongens tot Fransen, een instrument dat 'op zijn manier even krachtig was als de scholen, waarover we doorgaans veel meer praten', stelt Eugen Weber vast (1976: 302).

Waarom heeft dat instrument in Frankrijk blijkbaar wel, en in België duidelijk niet gefunctioneerd? Vermoedelijk omdat de dienstplicht in Frankrijk sinds 1872 persoonlijk was en dus niet kon worden afgekocht zoals in België. Dat betekent dat in Frankrijk ganse geboortecohorten door de uniformiserende militaire molen werden gedraaid, in België daarentegen alleen de sukkel die niet behoorden tot de 'middengroepen' voor wie de katholieke partij 'de afkoopbaarheid van de dienstplicht behield' (Wils 1994: 169). Het anti-militarisme van de katholieke partij werd bovendien gevoed door de vrees voor het 'immorele', anti-godsdienstige klimaat dat ze zag leven in het door liberalen gedomineerde leger (Vranckx 1993: 20, 28), een vrees die 'niet helemaal ongegrond' was: 'Vooral in het Noorden van het land, waar de godsdienst diep ingeworteld was, bleken antigodsdienstige krachten binnen de krijgsmacht zeer actief' (De Vos 1985: 89-90). Guido Gezelle, de ultramontane particularist, wist de gevolgen van legerdienst goed in te schatten: 'daar maken ze missionarissen om de goddelooze doctrine of leering te komen spreken op het dorp van hunne geboorte, ... predikanten die hun vlaamsch vergeten hebben...' (cit. Van der Plas 1990: 248).

'De instrumenten waarmee men een unitaire natie bouwt, werden laattijdig ingevoerd', concludeert Dominique Schnapper (1994: 120) uit de vaststelling dat in België de dienstplicht pas in 1909 werd opgelegd.⁷ Het betrof hier overigens slechts een *beperkte* persoonlijke dienstplicht – één zoon per gezin; de *algemene* persoonlijk dienstplicht werd pas ingevoerd in 1913, dus aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Opnieuw hield de naar Europese maatstaven erg laattijdige invoering van de algemene dienstplicht naar Pruisisch model – Oostenrijk-Hongarije: 1868, Frankrijk: 1872, Rusland: 1874 – verband met het wantrouwen tegenover de staat, een wantrouwen dat het parlement ertoe bracht het leger lang ondermaats te houden (Zolberg 1978: 116).

In Nederland, waar de persoonlijke diensplicht eveneens betrekkelijk laat – in 1898 – werd opgelegd, waren gelijkaardige factoren aan het werk. 'De katholieken wilden de dienstvervangning tot iedere prijs handhaven. Zij vreesden vooral een afschaffing van vrijstellingen voor de rooms-katholieke geestelijkheid en de verplichte omgang van hun jeugd met andersdenkenden' (Van Roon 1994: 618), net zoals in België (De Vos 1985: 234 e.v.). Ne-

derlandse linksliberalen van hun kant waren beducht voor militarisering en een te sterke staat. 'Ook liberalen die de dienstplicht propageerden waren vaak geen voorstander van verhoging van defensiebegroting' (Te Velde 1992: 49). Zowel liberalen als confessionelen vonden dat 'de Nederlandse afzijdigheid en neutraliteit een sterk militair apparaat overbodig maakte' en dat een dergelijk apparaat zelfs provocerend zou werken tegenover de omringende grote mogendheden (Van Roon 1994: 625-626), een redenering die ook in België kon worden gehoord (De Vos 1985: 141). In België daalde het uitgavenpercentage voor defensie zelfs naarmate staatsactiviteiten en staatsinvesteringen (vooral in de spoorwegen) toenamen; 'Het neutrale België kende dus andere prioriteiten dan de mogendheden die zich aanzienlijke militaire inspanningen getroostten de laatste decennia voor WOI' (Vranckx 1993: 37). Een belangrijk verschil tussen de twee neutrale koninkrijkes was dat in Nederland de standaardcultuur niet ter discussie stond, in België wel.

Eugen Weber (1976: 78-79) beschouwt de Eerste Wereldoorlog als de culminatie – 'maar niet het einde!' – van het verfransingsproces in Frankrijk. Terwijl regionaal gerekruteerde eenheden werden uitgedund door de slachtpartij, moesten nieuwe eenheden worden gevormd: 'De mannen hadden geen keuze behalve Frans te spreken. En dat deden ze. Velen gingen ermee door dit te doen wanneer ze thuis met verlof waren of na de demobilisatie. Het was een gigantische stap'. In België zou het andersom liggen: de Eerste Wereldoorlog zag de opkomst van een frontbeweging met de eis dat Vlaamse rekruten hun bevelen in de moedertaal zouden krijgen.⁸ Hoe men het belang van die frontbeweging ook moge inschatten, haar gedijen lijkt opnieuw in verband te staan met een relatief zwakke staat wiens leger lang ondermaats was gehouden door het parlement en die pas in 1909 de dienstplicht had kunnen opleggen. 'In legers als het Franse of het Duitse zouden de leidende figuren van een dergelijke beweging vermoedelijk zonder vorm van proces tegen de muur gezet zijn', noteerde Arie Wolter Willemsen (1969: 88) in een studie vol sympathie voor het Vlaamse nationalisme.

8. Volkstaal

De moedertaal van de Vlaamse rekrute stond ver van het standaard-Nederlands. Zelfs vandaag houdt het dialect 'in West-Vlaanderen en in mindere mate in Oost-Vlaanderen' nog 'behoorlijk' stand 'bij de oudere en middenste generaties' (Ryckeboer 1995b: 252). In een 'typisch dialectgebied' zoals Twente in het Oosten van Nederland, moeten dialectsprekers nog op het einde van de twintigste eeuw de standaardtaal als 'tweede taal' *aanleren* op school, 'in eerste instantie als een vreemde taal' (Van der Wal 1992: 349). Die standaardtaal klonk dus zeker niet vertrouwd voor Vlaamse rekruten aan

het begin van de twintigste eeuw, vóór het tijdperk van radio en televisie, en vóór het afzwakken van het dialect door de standaardtaal in de vorm van 'regiolectisering' (Hoppenbrouwers 1990, cit. Ryckeboer 1995a: 26). Ook na de eeuwwisseling konden Westvlamingen en Limburgers elkaar nauwelijks verstaan, 'tenzij ze Frans spraken', noteert Lode Wils (1992: 172). Voor zover rekruten een opleiding hadden genoten – nog in 1860 bleek 33% van de voor militaire dienst in aanmerking komende jonge mannen analfabeet te zijn, tegen 18% in Nederland (Kossmann 1984: 141) – beperkte hun kennis van het Nederlands zich tot de schrijftaal, een kennis die dus passief bleef. Een eenheidsbesef op taalgebied zou pas doorbreken na de Tweede Wereldoorlog, wanneer modernisering en de invloed van de Nederlandse televisie – die in het Vlaamse land kon worden ontvangen – de Vlamingen confronteerde met het Noordnederlandse taalgebruik (Ryckeboer 1995c).⁹

De evolutie naar federalisering in België heeft de positie van het Nederlands verder versterkt: in een unitaire staat bleef het Frans de dominerende taal en behield het een sterke invloed op het ambtelijk Nederlands (Ryckeboer 1995c). Maar aangezien dit alles zo ontzettend recent is, spreken jongeren nu 'het verkavelingsvlaams dat ze geleerd hebben van ouders en leerkrachten die het algemeen Nederlands zelf niet voldoende beheersten', en is de houding tegenover het dialect tegelijkertijd veel krampachtiger-afwijzend dan in Nederland, waar men sneller bereid is 'dialectwoorden en uitdrukkingen in het algemeen Nederlands op te nemen' (Ryckeboer 1995d). Daar mag wel aan worden toegevoegd dat in Nederland de tolerantie voor regionale *accenten*, die al snel worden gelijkgeschakeld met 'dialect', opvallend gering is, zeker in vergelijking met Duitsland of Groot-Brittannië.

Het geleidelijke verdwijnen van de dialecten-kleurrijkdom kan men betreuren (Belemans en van de Wijngaard 1995). Maar voor Vlaanderen vertegenwoordigt de geforceerde standaardiseringsdrang een stuk *nation building*. Bovendien blijven er zelfs op elite-niveau nogal wat stekken vallen in het Nederlands. Daarom is het zeker voorbarig om zich te koesteren in gearriveerde zelftevredenheid, om zich van de Noordelijke Nederlanden af te wenden, en om de 'uitgesproken educatief-paternalistische' promotie van de 'uniforme standaardtaal' door de openbare omroep op de korrel te nemen en te pleiten voor 'het accepteren van meer variatie' (Van Poecke en Van den Bulck 1993: 117).

De (redelijk recente) zegetocht van het Nederlands door Nederland en Vlaanderen betekent niet de overwinning van de volkstaal, het betekent integendeel de verdringing van de volkstaal door een standaardtaal. Ernest Gellners algemene theorie lijkt perfect toepasselijk op de specifiek-Nederlandse en ook op de specifiek-Vlaamse ervaring:

'Het basale bedrog en zelfbedrog van het nationalisme is dat het nationalisme in wezen de algemene bemoeienis van een hoge cultuur met de maatschappij is, waar eerder lage culturen het leven van de meerderheid, en in sommige gevallen van de gehele bevolking, in beslag hadden genomen. Het betekent de algemene verspreiding van een door scholen overgedragen, onder toezicht van universiteiten staand idioom, verwoord voor de eisen van een redelijk precieze bureaucratische en technologische communicatie. Het is de vestiging van een anonieme, onpersoonlijke maatschappij, met onderling vervangbare, tot de kern gereduceerde geïndividualiseerde mensen, die bovenal bijeengehouden wordt door een gemeenschappelijke cultuur van dit type. Die komt in de plaats van een eerdere complexe structuur van lokale groeperingen, gehandhaafd door volksculturen die op lokaal niveau naar hun eigen aard werden gereproduceerd door de microgroeperingen zelf (Gellner 1994: 79-80).

Voor 'natuurlijkheid' of vanzelfsprekendheid bieden de ontwikkelingen in de Lage Landen geen aanknopingspunten.

De vestiging van een alternatieve standaardcultuur in België, zo luidt het argument hier, is in belangrijke mate te danken aan het feit dat de wijze waarop het Frans in België werd opgelegd relatief 'zacht' was, alleszins minder grondig dan in Frankrijk. Het gaat hier om structurele factoren, niet om attitudes: de behandeling van het Nederlands in België was stiefmoederlijk. Bovendien heeft het Franstalige establishment wel degelijk getracht de vernederlandsing tegen te werken of af te zwakken, aanvankelijk met succes (Huysse 1981: 113).

Net zoals men zich kan afvragen wat een definitieve inlijving bij Frankrijk zou betekend hebben, kan men zich ook afvragen wat een definitieve integratie in Nederland zou gebracht hebben – een intellectueel nuttige oefening in *counterfactual history*. Op de vraag of de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden in gunstigere omstandigheden tot een nationale eenheidsstaat hadden kunnen samengroeien is een 'overtuigend antwoord' uiteraard 'onmogelijk' (Kossmann 1987: 198). In een voortlevend Verenigd Koninkrijk zou er waarschijnlijk weinig aanleiding geweest zijn voor een Vlaamse beweging, een belangrijke energiebesparing; het Nederlands had zijn zegetocht in de Zuidelijke Nederlanden wat vroeger kunnen beginnen, de taalkundige verhoudingen in Brussel zouden er thans vermoedelijk anders uitzien. Belangrijker nog, de Noordelijke Nederlanden zouden nu waarschijnlijk meer continentaal en wat minder kil aanvoelen, de Zuidelijke Nederlanden meer *weltoffen* en minder ondoorzichtig. Maar de gang van de geschiedenis kan niet gecorrigeerd worden. Die geschiedenis levert de bouwstenen die onze hedendaagse structuren mede bepalen, en met die bouwstenen moet zo eerlijk en zo intelligent mogelijk worden omgegaan. Het vergelijken van de eigen bouwstenen met die van andere maatschappijen kan daarbij zeer behulpzaam zijn. Een relativerende kijk op het verleden verheldert de blik op het heden en op de toekomst.

Noten

1. Een sterk beknopte versie van het hier uiteengezette argument vormt een onderdeel van mijn 'De *imagined community* en wij: Vlaanderen, Nederland en Europa', in Koen Koch en Paul Scheffer, red., *Het nut van Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker, 1996). Voor enkele zeer behulpzame suggesties dank ik Dr. Koen Koch, Rijksuniversiteit Leiden, en Prof. Machteld De Metsenaere, Vrije Universiteit Brussel.
2. Het hoogtepunt lag op 8% volgens Derek Urwin (1970: 330, cit. Huysse 1981: 119), op 12,7% volgens Ernst Kossmann (1984: 497).
3. Sinds 1947 hebben er geen talentellingen meer plaatsgevonden omdat de hele procedure – inclusief de vraagstelling – te politiek manipuleerbaar werd geacht; de cijfers waren niet bijzonder betrouwbaar, maar er werden wel politieke consequenties aan verbonden die nadelig waren voor de Vlamingen, vooral rond Brussel.
4. 'De verfransing van de administratie en het gerecht heeft ongetwijfeld decennia lang problemen opgeleverd', concludeert Herman Van Goethem (1987: 146); 'De rechtsbedeling werd erg bemoeilijkt, als magistraten zetelden die de volkstaal niet kenden. In dat geval gebruikten de advocaten en het openbaar ministerie Frans voor hun pleidooien, en begreep de partij of beklagde niets'. Eugen Weber (1976: 84) vermeldt alvast het geval van François Laurent, een soldaat uit Mellionec (Côtes du Nord) die in 1916 werd terechtgesteld als een spion omdat hij zich niet verstaanbaar kon maken in het Frans.
5. Recenter onderzoek suggereert percentages van 59% tot een hoogtepunt van 67,2%. Zie Coenen en De Vos 1988: 142-143, tevens Van Everbroeck 1995: 238. Wel waren Vlamingen gezien hun doorgaans lagere opleiding 'duidelijk oververtegenwoordigd' bij de infanterie, waar het sterfterisico (75% in WOI) veel hoger lag dan bijvoorbeeld bij de artillerie (9%). Zie Coenen en De Vos 1988: 144-145.
6. Zo staaft toenmalig minister van defensie Leo Delcroix in het dagblad *Le Soir* van 22 november 1993 zijn eis betreffende het gebruik van het Nederlands in het Eurokorps met de herinnering aan de bescheiden Vlamingen die nutteloos sneuvelden omdat ze de orders van hun officieren van adellijke of burgerlijke afkomst niet begrepen (Van Everbroeck 1995: 233). Ook de Bretoense overlevering spreekt van een disproportioneel hoog aantal *Bretoense* militairen aan het front tijdens WOI, en ook daar zouden Fransonkundige jongens zijn gevallen omdat ze bijvoorbeeld bij de terugkeer van een offensief de vraag naar het wachtwoord niet verstonden.
7. Schnapper wijst ook op een latere invoering van de openbare school en van het algemeen stemrecht (in 1919, vs. 1848 in Frankrijk, vgl. Schnapper 1994: 109). Aristide Zolberg daarentegen oordeelt dat België, in vergelijking met de rest van Europa tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw, samen met Engeland zeer vroeg de middenklasse, de *moyenne bourgeoisie* bij het politieke leven betrok; in Engeland begon dat met de *Reform Law* van 1832, in België reeds in 1830 met de lagere cijns voor deelname in gemeenteraadsverkiezingen, hetgeen belangrijk was gezien het relatief grote gewicht van de gemeentelijke politiek in het België van die tijd (Zolberg 1976: 163). Ernst Kossmann (1984: 107, 118) merkt op dat in België 'slechts één op 95 van zijn inwoners het kiesrecht bezat', maar naast onder andere 'Frankrijk met één op 160' bleek België toch 'het meest democratisch geregeerde land van Europa' te zijn; in Nederland 'waren de verkiezingen tot 1848 indirect en zeer weinig representatief en bezat het Parlement onvergelijkbaar veel minder macht'. Els Witte en Jan Craeybeckx (1981: 9, 86) noteren dat de kiescijns in België 'zelfs iets hoger' lag dan onder het bewind van Willem I, en zien de verlaging van de stedelijke kiescijns in 1871 en de invoering in 1883 van het capacitaire stemrecht (diploma

lager onderwijs of bekwaamheidsproef) bij gemeenteverkiezingen als eerder bescheiden verwezenlijkingen van progressieve wensen.

8. Vóór de oorlog was de eis van Vlaamse katholieken en Waalse socialisten voor de oprichting van op basis van taal gescheiden regimenten afgewezen door regeringsleider de Broqueville als een gevaar voor de nationale eenheid (Vranckx 1993: 36).

9. Naar schatting 40 procent van de Vlamingen keek regelmatig naar de Nederlandse zenders; sinds de komst van de commerciële televisie 'is dat nog amper 5 procent' (*De Standaard*, 6 november 1995, p. 5).

Literatuur

- Agulhon, Maurice (1980), 'Conscience nationale et conscience régionale en France de 1815 à nos jours'. In: J.C. Boogman en G.N. van der Plaat, red., *Federalism. History and Current Significance of a form of Government*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Anderson, Benedict (1983), *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londen: Verso.
- Baycroft, T.P. (1995), 'Peasants into Frenchmen? The Case of the Flemish in the North of France, 1860-1914'. *European Review of History* 2/2, p. 31-44.
- Belemans, Rob (1995), 'Een Antwerpse deiken volstaat om het Brabantse vie(r) te doven'. In: Belemans en Van de Wijngaard (1995), p. 219-236.
- Belemans, Rob, en H.H.A. van de Wijngaard, red. (1995), *Het Dialectenboek 3. Dialect in Beweging*. Groesbeek: Stichting Nederlandse Dialecten.
- Berne, Frank van (1995), 'Het Algemeen-Nederlands Verbond, 1895-1940'. In: van Hees en de Schepper (1995).
- Blockmans, Wim (1988), 'Princes Conquérants et Bourgeois Calculateurs: Le poids des réseaux urbains dans la formation des états'. In: Neithard Bulst en J.-Ph. Genet, red., *La Ville, la Bourgeoisie et la Génèse de l'État Moderne, 12e-18e siècles*. Parijs: Éditions du CNRS, p. 167-181.
- Braudel, Fernand (1986), *L'Identité de la France*, deel I: *Espace et Histoire*. Parijs: Arthaud-Flammarion.
- Certeau, Michel de, Dominique Julia, en Jacques Revel (1975), *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois*. Parijs: Gallimard.
- Claeys-Van Haegendoren, Mieke (1975), 'Socialistische Partij en Vlaamse Beweging'. In: Deleu (1973-1975), deel II, p. 1441-1455.
- Coenen, Luc, en Luc de Vos (1988), 'De taalagitatie in het Belgische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog', *Wetenschappelijke Tijdingen op het gebied van de geschiedenis van de Vlaamse Beweging* 47/3, p. 140-151.
- Craeybeckx, Jan (1978), *Arbeidersbeweging en Vlaamsgezindheid voor de Eerste Wereldoorlog*. Brussel: AWLSK 40/3.
- Daalder, Hans (1995), *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Daan, Jo, e.a. (1985), *Onze veranderende taal*. Utrecht / Antwerpen: Het Spectrum.
- Deleu, Jozef, e.a., red., (1973-1975), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, twee delen. Tiel / Utrecht: Lannoo.
- Durnez, Gaston (1973), 'Coucke en Goethals'. In: Deleu (1973-1975), deel I, p. 342-342.
- Elias, Hendrik (1971), *Vijfentwintig Jaar Vlaamse Beweging, 1914/1939*. Antwerpen/

Utrecht: De Nederlandsche Boekhandel.

Entjes, H. (1974), *Dialecten in Nederland*. Haren: Knoop & Niemeijer.

Everbroeck, Christine Van, 'Une conscience née dans le feu. Divergences à propos du pourcentage de victimes flamandes de la Première Guerre mondiale'. In: Morelli (1995), p. 233-242.

Fonteyn, Guido (1994), *Wallonië*. Amsterdam / Antwerpen: Atlas.

Gellner, Ernest (1983), *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell

Gellner, Ernest (1994), *Naties en Nationalisme*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Gevers, Lieve (1993), 'Kerk en Vlaamse Beweging'. In: de Smet (1993).

Goethem, Herman Van (1987), 'Eén volk, één taal. Nationalisme in Frankrijk vanaf 1670 en in de geannexeerde Zuidelijke Nederlanden, 1795-1813'. *Wetenschappelijke Tijdingen op het gebied van de geschiedenis van de Vlaamse Beweging* 46/1-3, p. 57-64, 65-86, 129-147.

Goethem, Herman Van (1990), *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935*. Brussel: Verhandelingen van de KAWLSK, Nr. 134.

Goethem, Herman Van (1993), 'Taalpolitiek en Staatsvorming'. In: De Smet (1993), 7-20.

Gubin, Eliane (1979), *Bruxelles au XIXe siècle: berceau d'un flamingantisme démocratique, 1840-1873*. Brussel: Gemeentekrediet van België. Pro Civitate-reeks, Nr. 56.

Gunsteren, Herman van (1995), 'Natuurlijk Nationalisme'. Bijdrage politicologenetmaal 1-2 juni, ms.

Hanson, Mark (1985), 'Pioniers van de moedertaal in de Westvlaamse colleges tijdens het episcopaat van F.R. Boussen, 1834-1848'. *Wetenschappelijke Tijdingen op het gebied van de geschiedenis van de Vlaamse Beweging* 44/2, p. 65-77.

Hanson, Mark (1990), *Van Frans naar Nederlands. De taalsituatie in het Limburgs middelbaar onderwijs, 1830-1914*. Leeuwarden / Maastricht: Maaslandse monografieën Nr. 49.

Hart, Marjolein 't (1993), 'Intercity Rivalries and the Making of the Dutch State'. In: Charles Tilly en Wim P. Blockmans, red., *Cities and the Rise of States in Europe, A.D. 1000 to 1800*. Boulder: Westview Press, p. 196-217.

Hees, Pieter van (1993), 'Over Vlaams-Nationalisme en Groot-Nederland'. In: De Smet (1993), p. 58-78.

Hees, Pieter van (1995), 'Ontwikkelingen in de Nederlandse Taal- en Cultuur tot 1895'. In: Van Hees en De Schepper (1995), 17-28.

Hees, Pieter van, en Hugo de Schepper (1995), *Tussen Cultuur en Politiek. Het Algemeen-Nederlands verbond, 1895-1995*. Hilversum / Den Haag: Verloren / Het Algemeen-Nederlands Vebond.

Hobsbawm, Eric J. (1994), *Natie en nationalisme sedert 1780. Streven, mythe en werkelijkheid*, vert. WVK-groep. Amsterdam: Mets.

Hooghe, Liesbet (1990), 'De Staatshervorming van 1988-1989 in België. Pacificatie en federalisme'. *Federalisme*, Nr. 4, p. 27-69.

Hoppenbrouwers, Cor (1990), *Het Regiolect: van dialect tot algemeen Nederlands*. Muidenberg: Coutinho.

Hroch, Miroslav (1985), *Social Preconditions of National revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Trans. Ben Fowkes. Cambridge: Cambridge University Press.

Huyse, Luc (1981), 'Political Conflict in Bicultural Belgium'. In: Lijphart (1981a), p. 107-126.

Huyse, Luc, en Steven Dhondt (1991), *Onverwerkt Verleden. Collaboratie en Repressie in*

België, 1942-1952. Leuven: Kritak.

Inglehart, Ronald (1977), *The Silent Revolution. Changing Values and Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.

Jambon, Jan, en Peter de Roover (1994), *Vlaanderen Staat in Europa*. Leuven: Davidsfonds.

Kossmann, Ernst H. (1984), *De Lage Landen, 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*. Amsterdam / Brussel: Elsevier.

Kossmann, Ernst H. (1987), *Politieke Theorie en Geschiedenis. Verspreide opstellen en voordrachten*. Amsterdam: Bert Bakker.

Kossmann, Ernst H. (1994), *Een tuchteloos probleem. De natie in de Nederlanden*. Leuven: Davidsfonds.

Kossmann, Ernst H. (1995), *Vergankelijkheid en continuïteit. Opstellen over geschiedenis*. Amsterdam: Bert Bakker.

Lamberty, Max (1971), *De Vlaamse Opstanding, Deel I: Tot 1914*. Leuven: Davidsfonds.

Lafont, Robert (1992), 'La situation socio-linguistique de la France'. In: Henri Giordan, red., *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et Droits de l'Homme*. Parijs: Kimé, p. 145-163.

Lijphart, Arend, red. (1981a), *Conflict and Coexistence in Belgium. The Dynamics of a Culturally Divided Society*. Berkeley: Institute of International Studies, University of California.

Lijphart, Arend (1981b), 'The Belgian Example of Cultural Coexistence in Comparative Perspective'. In: Lijphart (1981a), p. 1-12.

Lipset, Seymour Martin, en Stein Rokkan (1967), *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*. New York / Londen: The Free Press / Collier-MacMillan.

Louckx, F. (1982), 'Vlamingen tussen Vlaanderen en Wallonië'. In: *Taal en Sociale Integratie*, Nr. 5. Brussel: VUB.

Metsenaere, Machteld De (1988), 'Taalmuur: Sociale Muur? De negentiende-eeuwse taalverhoudingen te Brussel als resultaat van geodemografische en sociale processen'. In: *Taal en Sociale Integratie*, Nr. 9. Brussel: VUB Press.

Metsenaere, Machteld De (1990), 'Socio-Professional Aspects of the Flemings in Brussels during the 19th Century'. In: Erik Aerts en Francis M.L. Thompson, red., *Ethnic Minority Groups in Town and Countryside and their Effects on Economic Development, 1850-1940*. Leuven: Leuven University Press.

Metsenaere, Machteld De, en Els Witte (1990), 'Taalverlies en taalbehoud bij de Vlamingen te Brussel in de negentiende eeuw', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 105/1, p. 1-38.

Morelli, Anne, red. (1995), *Les grands mythes de l'Histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie*. Brussel: Editions Vie Ouvrière.

Ozouf, Mona (1984), *L'école de la France. Essais sur la Révolution, l'utopie et l'enseignement*. Parijs: Gallimard.

Plas, Michel van der (1990), *Mijnheer Gezelle. Biografie van een priester-dichter*. Tiel / Baarn: Lannoo / Anthos.

Po-chia Hsia, Ronnie (1984), *Society and Religion in Münster, 1535-1618*. New Haven: Yale University Press.

Poecke, L. Van, en H. Van den Bulck (1993), 'De Toekomst van Nationale Taal, Identiteit en Cultuur in het Licht van de Toenemende Transnationalisering van de Mediacultuur'. In: W. Dumon e.a., red., *Scenario's voor de toekomst*. Leuven: Acco, p. 113-133.

Polasky, Janet (1981), 'Liberalism and Biculturalism'. In: Lijphart (1981a), p. 34-45.

Renan, Ernest (1995), *Qu'est-ce qu'une nation? et autres essais politiques*. Parijs: Presses

Pockets / Agora.

Roegiers, Jan, en Bart van der Hertten, red. (1994), *Eenheid op Papier. De Nederlanden in kaart van Keizer Karel tot Willem I*. Leuven: Davidsfonds.

Rokkan, Stein (1975), 'Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe.' In: Charles Tilly, red., *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, p. 562-600.

Rokkan, Stein, en Derek Urwin (1983), *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*. Londen: Sage.

Roon, E.W.R. van (1994), 'De diensplicht op de markt gebracht. Het fenomeen dienstvervangning in de negentiende eeuw'. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 109/4, p. 613-637.

Ryckeboer, Hugo (1995a), 'De tijden zijn veranderd..., zo ook ons dialect!' In: Belemans en Van de Wijngaard (1995), p. 23-37.

Ryckeboer, Hugo, (1995b), 't Viel een neusdoek bachten mijn zatte. Dialectverlies in West- en Oost-Vlaanderen'. In: Belemans en Van de Wijngaard (1995), p. 239-253.

Ryckeboer, Hugo (1995c), gesprek met prof. Ryckeboer, Vakgroep Nederlandse Taalkunde, RU Gent, 23 oktober.

Ryckeboer, Hugo (1995d), interview in *De Standaard*. 1-2 april.

Schepper, Hugo de (1987), *Belgium Nostrum' 1500-1650. Over integratie en desintegratie van het Nederland*. Antwerpen: De Orde Van Den Prince.

Schiltz, Hugo (1995), 'Vlaamse gemeenschapsvorming moet vanuit de instellingen komen'. Interview in *De Standaard*, 27/28 mei.

Schnapper, Dominique (1994), *La Communauté des Citoyens. Sur l'idée moderne de nation*. Parijs: Gallimard.

Schryver, Reginald De (1981), 'The Belgian Revolution and the Emergence of Belgium's Biculturalism'. In: Lijphart (1981a), p. 13-33.

Schutte, G.J. (1983), 'De Republiek der Verenigde Nederlanden, 1702-1780'. In: Ivo Schöffer e.a., red., *De Lage Landen van 1500 tot 1780*. Amsterdam / Brussel: Elsevier, p. 269-316.

Sheehan, James J. (1985), 'The Problem of the Nation in German History'. In: Otto Büsch en James Sheehan, red., *Die Rolle der Nation in der Deutschen Geschichte und Gegenwart*. Berlijn: Colloquium Verlag.

Sheehan, James J. (1989), *German History, 1770-1866*. Oxford: Clarendon Press.

Smet, Gilbert de, red. (1993), *De Geschiedschrijving van de Vlaamse Beweging sinds 1975, Handelingen van het Colloquium op 24.10.1992 te Antwerpen. Wetenschappelijke Tijdingen op het gebied van de geschiedenis van de Vlaamse Beweging*.

Stengers, Jean (1981), 'Belgian National Sentiments'. In: Lijphart (1981a), p. 46-60.

Stengers, Jean (1995), 'La révolution de 1830'. In: Morelli (1995), p. 139-148.

Tilly, Charles (1990), *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*. Oxford: Blackwell.

Tocqueville, Alexis de (1952), *L'Ancien Régime et la Révolution*. Inleiding door Georges Lefebvre. Parijs: Gallimard.

Tollebeek, Jo (1994), *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*. Amsterdam: Bert Bakker.

Urwin, Derek (1970), 'Social Cleavages and Political Parties in Belgium: Problems of Institutionalization'. *Political Studies* 18/3.

Vandenbroeke, Chr. (1981), *Sociale Geschiedenis van het Vlaamse Volk*. Beveren / Nij-

megen: Orion / Gottmer.

Vanschoenbeek, Guy (1995), *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*. Antwerpen-Baarn / Gent: Hadewijch / AMSAB.

Velde, Henk te (1992), *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en Nationalisme in Nederland, 1870-1918*. Den Haag: Sdu.

Velthoven, Harry van (1981), 'Taal en Onderwijspolitiek te Brussel, 1878-1914'. In: *Taal en Sociale Integratie*, Nr. 4, Vrije Universiteit Brussel.

Velthoven, Harry van (1986), 'Historical Aspects. The Process of Language Shift in Brussels: Historical Background and Mechanism'. In: Els Witte en H. Baetens Beardsmore, red., *The Interdisciplinary Study of Urban Bilingualism in Brussels*. Philadelphia: Clevedon.

Vos, Louis (1988), 'Nation Belge et Mouvement Flamand'. In: H. Dumont e.a., red., *Belgitude et crise de l'État belge*. Brussel: Facultés Universitaires Saint-Louis, p. 203-222.

Vos, Luc De (1985), *Het Effectief van de Belgische Krijgsmacht en de Militiewetgeving, 1830-1914*. Brussel: Koninklijk Legermuseum.

Vranckx, Rudi (1993), 'Het Belgisch veiligheidsbeleid, 1830-1914'. In: Luc Reyckler, red., *Een onvoltooid beleid. De Belgische buitenlandse en defensiepolitiek, 1830-2015*. Kapellen: Pelckmans, p. 3-46.

Vries, Jan W. de, Roland Willemyns en Peter Burger (1994), *Het Verhaal van een Taal. Negen eeuwen Nederlands*. Amsterdam: Prometheus.

Wal, Marijke van der (1992), *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht: Het Spectrum.

Weber, Eugen (1976), *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914*. Stanford: Stanford University Press.

Willemsen, A.W. (1969), *Het Vlaams-Nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*. Utrecht: Ambo.

Wilmars, Dirk (1968), *Psychologie van de Franstalige in Vlaanderen. De Achtergrond van de Taalstrijd*. Antwerpen / Utrecht: Standaard Uitgeverij.

Wils, Lode (1977-1989), *Honderd jaar Vlaamse beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds*, drie delen. Leuven: Davidsfonds.

Wils, Lode (1992), *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen*. Leuven / Apeldoorn: Garant.

Wils, Lode (1994), *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en Geschiedenis*. Leuven: Davidsfonds.

Witte, Els (1986), 'Centrumvorming in België. De rol van Brussel tijdens de stichtingsfase van de Belgische staat, 1830-1840'. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 101/4, p. 601-629.

Witte, Els (1991), 'Honderd jaar Vlaamse beweging'. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 106/2, p. 236-240.

Witte, Els, en Jan Craeybeckx (1981), *Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in een burgerlijke democratie*. Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.

Zolberg, Aristide R. (1974), 'The Making of Flemings and Walloons: Belgium: 1830-1914'. *The Journal of Interdisciplinary History* 5/2, p. 179-235.

Zolberg, Aristide R. (1976), 'Les origines du clivage communautaire en Belgique. Esquisse d'une sociologie historique'. *Recherches Sociologiques* 7/2, p. 150-175.

Zolberg, Aristide R. (1978), 'Belgium'. In: Raymond Grew, red., *Crises of Political Development in Europe and the United States*. Princeton: Princeton University Press, p. 99-138.

Boekbesprekingen

C. Bluth, E. Kirchner & J. Sperling (eds.), *The Future of European Security*. Dartmouth, Aldershot 1995.

Hoelang zal de post-Koude Oorlog *hausse* van Europese veiligheidsstudies nog duren? Al vanaf 1989 ziet minstens één nieuwe bundel per maand het licht en de thema's zijn steeds dezelfde: een vraagteken bij de nieuwe rol van NAVO, OVSE en EU; een vraagteken bij de 'uiteindelijke' politiek van de Russische Federatie; een vraagteken bij de Europese betrokkenheid van de Verenigde Staten; kritiek op de Westerse onmacht in voormalig Joegoslavië; doorgaans een beschouwing over de Frans-Duitse betrekkingen; vaak een hoofdstuk over de angst voor migratiegolven en economische instabiliteit; en soms aandacht voor milieuveiligheid. De hier besproken bundel past in deze tijdgeest.

De redacteurs maken ons deelgenoot van de resultaten van een conferentie uit 1992. Daarmee zijn meteen al twee bezwaren genoemd: het is een conferentiebundel (aan elkaar geniete papers) en dan nog gedateerd. De artikelen zijn bijgewerkt tot december 1993; de OVSE heette toen nog CVSE, Partnership for Peace moest nog bedacht worden en in Bosnië-Herzegovina waren amper de nu al weer ontakelde 'veilige gebieden' gecreëerd. Aangezien de meeste bijdragen een puur beschrijvend analyiseniveau hebben, is de verschijningsdatum een probleem. Voor alle bijdragen geldt dat ze beter tot hun recht waren gekomen indien ze twee jaar geleden los van elkaar in vaktijdschriften gepubliceerd waren. Nu hebben ze weliswaar documentaire waarde voor de analyse van de periode 1989-1993, maar de pretentie de *toekomst* van de veiligheid in Europa te bespiegelen, is te hoog gegrepen.

Wat het boek in positieve zin onderscheidt van vergelijkbare bundels is vooral de themakeus van de Inleiding en Deel I. Daarin staat nu eens niet de as Bonn-Parijs centraal, maar de as Londen-Bonn. Duitsland-Frankrijk is natuurlijk cruciaal voor het lot van de EU, want die relatie betreft het politiek-economische machtscentrum van contemporain Europa. Groot-Brittannië krijgt in die context doorgaans een ondergeschoven rol toebedeeld als dwarsligger in het integratieproces. Bluth, Kirchner en Sperling geven een positiever beeld. Londen-Bonn is vooral in NAVO-verband